

Evanghelia după Toma

TEXT ȘI COMENTARII
DE HENRI-CHARLES PUECH

Volumul II al seriei „În căutarea gnozei”

Traducere din limba franceză:
RADU DUMA

EDITURA HERALD

București, 2018

O COLECȚIE DE CUVINTE ALE LUI IISUS DESCOPERITĂ RECENT: EVANGHELIA DUPĂ TOMA¹

Documentul inedit pe care am onoarea să-l prezint Academiei a iscat deja multe zvonuri și a făcut destulă vâlvă. Zvonuri neîntemeiate, în cea mai mare parte, și agitație mai degrabă zgomotoasă decât bine intenționată. Astfel, stârnite de reuniunile ținute la Cairo, în octombrie trecut, de către noi (colegii mei din Comitetul internațional însărcinat cu publicarea scrierilor gnostice copte descoperite lângă Nag Hammâdi și eu însuși), câteva jurnale au mers până într-acolo încât să avanzeze, încrezându-se în știrile false, deformate sau rău interpretate, că una dintre aceste scrieri – *Evanghelia după Toma*, despre care vom vorbi astăzi – nu era altceva decât „a cincea Evanghelie”, sau că această scriere revela „fapte necunoscute” din viața lui Hristos, sau că părea „aproape sigur” a fi tradusă din aramaică. Și ce mai știam? O grămadă de exprimări improprii și afirmații

¹ Comunicare ținută la Institut de France și la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres în ședința din 14 mai 1957. Aceasta a fost precedată de lucrări cu caracter general sau de detaliu și de câteva conferințe (mai ales la Universitatea din Utrecht, la 10 aprilie 1956), unde eu am tratat – deși numai în parte, deoarece textul aceleiași lucrări era încă imperfect cunoscut – câteva probleme puse de descoperirea *Evangheliei după Toma*, și am semnalat îndeosebi paralelele pe care Papirusurile Oxyrhynchos le oferă cu anumite pasaje din această scriere coptă. Această comunicare este primul expozeu de ansamblu ce a fost compus cu scopul de a furniza lumii savante o cunoaștere mai riguroasă și mai completă despre acest manuscris. Ea caută să-i precizeze natura, identitatea, originea sau data, să-i prezinte în mare conținutul și să semnaleze cele mai importante întrebări pe care acesta le ridică, și să-l propună spre studiu. Iată motivul pentru care această comunicare este reprodusă aici, fără modificări sau adăugiri.

Respect pentru oameni și cărți

eronate. A vorbi ușuratic despre „a cincea Evanghelie” nu are prea mult sens: ori se adoptă punctul de vedere al credinciosului, și atunci nu se admit decât patru Evanghelii propriu-zise, cele ale lui Matei, Marcu, Luca și Ioan, a căror autenticitate și autoritate au fost definite de către Biserică; ori, sub același titlu, se grupează toate lucrările de tip evanghelic, fie că acestea sunt sau nu canonice și, în acest caz, dată fiind mulțimea și înmulțirea Evangeliilor extracanonice, de ce s-ar acorda al cincilea rang *Evangheliei după Toma*, în loc să fie preferată o altă compoziție de același gen?

Este într-adevăr destul de evident că aici avem de-a face cu un „apocrif”, în dublul sens al termenului: este, pe de o parte, o scriere ezoterică, sau una ce se vrea a fi astfel, pentru că pretinde să consemneze cuvintele ascunse, tainice ale lui Iisus; este de asemenea o scriere pseudoepigrafă, fiindcă, în ciuda titlului și a preambulului său (vizibil fictive și unul, și celălalt), redactarea ei nu poate urca până la apostolul „Didim Iuda Toma”. Pe de altă parte, se observă că, departe de a înfățișa aspecte necunoscute din viața lui Iisus, pretinsa noastră „Evanghelie” nu are un caracter istoric sau narativ. Ea nu cuprinde aproape nicio povestire, iar dacă relatează ocazional vreo faptă a lui Hristos, o face de o manieră excepțională și complet schematic; cu excepția câtorva rânduri de la început, Evangelia este alcăuită aproape exclusiv dintr-o suită de cuvinte atribuite lui Iisus, care sunt puse cap la cap. Este îngăduit să se presupună că mai multe dintre aceste Cuvinte urcă până la un prototip aramaic; în orice caz, rămâne sigur că scrierea, în ansamblul său, aşa cum ne este oferită în coptă, presupune un original grec, a cărui traducere și adaptare este ea însăși.

Denunțând ca falsă sau excesivă zarva care s-a produs și continuă să se producă în legătură cu această scriere, nu înseamnă că nou-descoperita *Evanghelie după Toma* nu ar merită să producă o mare senzație. Departe de aceasta. Cu cât înaintez în cercetarea acestui document (din care o parte mi-a fost încredințată încă din 1953), fiind primul care l-a identificat, cu atât mă conving de interesul său extrem și foarte divers. Însă o asemenea însemnatate i se va acorda din alte motive, mult mai solide și mai legitime decât acelea care s-au etalat cu atâta inconsistență.

Scrierea noastră inedită este una dintre cele patruzeci și nouă de scrieri pe care le reunesc cele treisprezece volume sau rămășițe de volume de papirus descoperite din întâmplare, către 1945, într-un urcior mare, în apropiere de Nag Hammâdi, în Egiptul de Sus. Nu revin nici asupra circumstanțelor și istoriei descoperirii, nici asupra descrierii și analizei conținutului său. N-aș face decât să repet alte două comunicări prezentate la Academie, una de către mine și Jean Doresse, la 20 februarie 1948¹, cealaltă de către Doresse, la 17 iunie 1949². În plus, în anul 1950, în *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum*, am tratat probleme asemănătoare³.

Va fi suficient să amintesc, sau să precizez, că cele treisprezece codexuri descoperite reprezintă, într-adevăr, bibli-

¹ H. Ch. Puech și J. Doresse „Nouveaux écrits gnostiques découverts en Egypte”, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1948, pp. 87-95.

² J. Doresse „Nouveaux documents gnostiques coptes découverts en Haute-Egypte”; *Ibidem*, 1949, pp. 176-180.

³ H. Ch. Puech „Les nouveaux écrits gnostiques découverts en Haute-Egypte. Premier inventaire et essai d'identification”, *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum* (= *Bulletin of the Byzantine Institute, II*), Boston, 1950, p. 91-154; „Découverte d'une bibliothèque gnostique en Haute-Egypte”, *Encyclopédie Français*, t. XIX, Paris, 1957, fasc. 19.12-4 - 19.42-13.

Respect pentru oameni și cărți

oteca unei comunități gnostice (alcătuită în secolele III, IV sau V). Aceste codexuri conțin lucrări de proveniență diversă (setiene, în marea lor majoritate, dar și valentiniene sau hermetice), redactate în mai multe dialecte copte (în principal în sahidică). După ce au cunoscut o soartă diferită, cu excepția unuia singur (*Codex Jung*, adăpostit provizoriu la Zürich), astăzi se regăsesc grupate la Muzeul copt din Vechiul Cairo. Acolo, la începutul toamnei trecute, cu ocazia primei reuniuni a Comitetului internațional constituit câteva luni mai înainte în vederea asigurării publicării codexurilor, am putut – în compania colegului meu de la École des Hautes Études, dl Antoine Guillaumont și a profesorului G. Quispel din Utrecht – să consult unele dintre ele, aflate deja în stare de conservare, și să ajung în sfârșit la o cunoaștere completă și directă a porțiunii din manuscris ce conține *Evanghelia lui Toma*. De altfel, facsimile fotografice ale unei părți din acest manuscris au fost furnizate, la scurtă vreme după aceea, de către dr. Pahor Labib, directorul Muzeului copt, în volumul I al lucrării sale *Coptic Gnostic Papyri in the Coptic Museum at Old* (Cairo, 1956).

Dacă se adoptă împărțirea ansamblului bibliotecii de la Nag Hammâdi, pe care eu am propus-o în *Mélange Crum, Evanghelia după Toma* aparține Codexului III; este vorba de un codice în sahidică, din a doua jumătate a secolului al III-lea – sau, după alți specialiști, din secolul al V-lea – aproape intact și redactat cu o grijă admirabilă. Este a doua dintre cele șapte scrieri ale culegerii, unde figurează între versiunea lungă a *Apocrifului lui Ioan* și o altă evanghelie apocrifă, *Evanghelia după Filip*¹. Titlul este dat la sfârșit (pl. 99, 27-28): *peuaggelion pkata thōmas.*

¹ Ocupă 20 de pagini, întinzându-se de la p. 34 (?), rândul 10, până la p. 53 (?), rândul 28 al manuscrisului (planșele de la 80 la 99 ale ediției fotografice a lui Pahor Labib).

Respect pentru oameni și cărți

Ce se cunoștea înainte despre această „Evanghelie”? Puține lucruri și foarte vagi, producătoare de confuzie. Potrivit unei tradiții amintite în capitolele 42 și 43 din *Pistis Sophia*¹, o lucrare gnostică păstrată de asemenea în coptă, Iisus, după înviere, și-ar fi încredințat lui Toma, ca și lui Filip sau Matei (sau, mai degrabă, cum presupune Th. Zahn, lui Matia), sarcina de a relata toate faptele sale și a consemna cuvintele sale. Potrivit *Deuteronomului XIX*, 15 și *Evangheliei după Matei XVIII*, 16, cei trei apostoli sau ucenici ar fi cei trei martori a căror depozitie va fi necesară pentru stabilirea adevărului. Transformați, după placul gnosticilor, dacă nu în garanți exclusivi, cel puțin în acei intermediari esențiali ai transmiterii autentice a învățăturii integrale și tainice a lui Hristos, numele lor (se poate imagina) trebuiau să servească la patronarea Evangeliilor socotite fundamentale. Este remarcabil că cel puțin două dintre aceste trei Evanghelii majore (în ochii gnosticilor) – cea a lui Toma și cea a lui Filip – se regăsesc una lângă cealaltă în *Codexul III*. Poate că a saptea și ultima scriere din aceeași culegere, *Cartea lui Toma atletul, scrisă pentru cei Perfecți sau Vorbele tainice spuse de către Mântuitor lui Iuda Toma și scrise de Matei*, ar putea să corespundă celei de-a treia dintre aceste Evanghelii, *Evanghelia* sau *Tradițiile lui Matia* pe care le menționează atât Clement din Alexandria, cât și Hippolit. O privire aruncată rapid asupra opusculului m-a făcut totuși să cred că această ipoteză ar trebui abandonată.

Pe de altă parte, printre apocrifele net heterodoxe denunțate puțin după 233 de către Origen, în prima din *Omiliile sale la Luca*, din care Eusebiu din Cesarea se inspiră în *Istoria*

¹ Vezi, în acest sens, *Pistis Sophia*, trad. Alexandru Anghel, Ed. Herald, București, 2007. (N. tr.)

ecleziastică, și respinse, de asemenea, către 430, de Filip din Side, figurează o *Evanghelie a lui Toma sau după Toma*¹. În fine, o serie de mărturii² menționează printre Scripturile folosite de maniheeni o *Evanghelie* numită de asemenea *după Toma*, alăturată în două rânduri *Evangheliei după Filip* și uneori atribuită unuia dintre principalii ucenici ai lui Mani, numit Toma.

Despre această Evanghelie eretică și trecută, alături de alte lucruri, de la gnostici la maniheeni, noi nu cunoșteam până acum nimic altceva în afară de existență și titlu. Mai exact, în privința ei eram reduși la conjecturi și la un aparent citat inserat, către 230, de Hippolit într-una dintre notițele ereziologice din tratatul său *Elenchos* (V, 7, 20). Pe de o parte, anumiți critici îclinau să-i alăture povestirea referitoare la copilăria lui Iisus, despre care Sfântul Irineu, în *Adversus haereses*, I, 20,1, spune că a fost extrasă dintr-una din cărțile apocrife fabricate de gnosticii marcosieni, și care îl aduce în scenă pe Domnul Învățător deslușindu-i înțelesul literelor alfabetului învățătorului ce fusese însărcinat să-l instruiască. Acest episod pare să aibă legături mai mult sau mai puțin strânse cu citatul lui Hippolit și, regăsindu-se la cap. 14 al

¹ *To euaggélion Thoma, To kata Thoman euaggélion, Euangeliū secundum Thomam.* Cf. Origen, *In Luc. Hom.*, I, p. 5, 13-14, ed. Rauer; Eusebii din Cesareea, *Hist. Eccl.*, III, 25, 6; fragment din *L'Histoire Ecclésistique* de Philippe de Sidé, în C. de Boor, *Fragments de Papias, Hegesippus und Pierus*, T.U, V, 2, Leipzig, 1889, p. 169, nr. 4. Mărturia lui Origen este reprodusă sau parafrată de Sfântul Ieronim (traducere *Homélies sur Luc*, p. 5, 11-13, ed. Rouer; Comm. *In Matth. Prol.*, P.L., XXVI, 17) de s. Ambroise *Expositio euangeliī Lucas*, I, 2, p. 10, 20-11, I Schenkl), de Bede Venerabilul (*in Lucae euangelium expositio*, I, Prol. P.L., XCII, 307C).

² Chiril al Ierusalimului, *Cat.* IV, 36 și VI, 31 (P.G. XXXIII, 500B și 593A), urmat de Petru al Siciliei (*Hist. Manich.*, 16, P.G. CIV, 1265C) și Pseudo- Fotie (c. *Manich.*, I, 14, P.G. CII, 41B). Pseudo-Leontiu de Bizanț (Theodor de Raithon?), *De sectis III*, a (P.G. LXXXVI, II1213C); Timotei de Constantinopol, *De recept. Hacret.* (P.G. LXXXVI, I21, C); Acte ale celui de-al II-lea sinod de la Niceea (787), *Act. VI*, 5 (Mansi, XIII, 293 B). Pseudo- Decretul gelasian (E. v. Dobschutz, *Das Decretum Gelasianum*, T.U, XXXVIII, 4 = 3. Reihe, VIII, 4, Leipzig, 1912, p. 11 și pp. 295-296).

Respect pentru oameni și cărți

actualei *Evanghelii a Copilăriei după Toma, filosof israelit*, s-a presupus că Evanghelia gnostică a lui Toma corespunde unei versiuni timpurii, și hotărât heterodoxă, a aceleiași *Evanghelii a Copilăriei*.

Totuși, se poate obiecta că legenda în discuție este deja relatată în *Epistola Apostolorum* (un apocrif datat în jur de 140 sau 170) la capitolul patru și că la fel ca la Irineu, nu fusese menționat numele lui Toma. Or, de acum înainte putem să mergem mai departe și să excludem teoria astfel construită; aşa cum constatăm acum când avem textul integral al *Evangheliei după Toma*, aceasta, repet, nu relatează niciun episod din viața lui Iisus, neavând aşadar, în ciuda atribuirii sale aceluiași autor, nimic de-a face cu *Païdika tou Kuriou (Copilăria Domnului)* sau cu vreo „Evanghelie a Copilăriei”, oricare ar fi aceea. Este o scriere apocrifă distinctă, de un gen cu totul diferit.

În schimb, este mult mai greu să ne pronunțăm asupra citatului păstrat de Hippolit. Rezumând speculațiile gnosticiilor naaseeni asupra „naturii lucrurilor trecute, prezente și viitoare” sau a „naturii preafericite, deopotrivă ascunsă și vădită”, care pentru ei este „împărăția cerurilor, lăuntrul omului, pe care noi îl căutăm” – ereziologul scrie:

Tocmai despre această împărăție interioară vorbesc ei (naaseenii), în *Evangelia intitulată după Toma*¹, zicând: „Cel ce mă caută mă va găsi printre copiii de șapte ani; căci acolo, în al paisprezecelea eon, după ce am rămas ascuns, eu mă dezvălu”.

¹ *Ἐν τοῖς κατὶ Θόμας ἐπιγραφαὶ ὡμένοι εὐαγγέλιοι.*